

Е. В. Щепанський
кандидат економічних наук, доцент,
докторант Хмельницького університету
управління та права

УДК 379.85 (075.8):351:354.947.7

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню актуальних питань становлення та розвитку туризму в Україні. На основі аналізу наукових поглядів запропоновано власну систему історичного розвитку туристично-рекреаційної галузі. Наведено характеристику історичних етапів становлення та розвитку туризму в Україні.

Статья посвящена изучению актуальных вопросов становления и развития туризма в Украине в составе Советского Союза. На основе анализа научных взглядов предложено собственную систему исторического развития туристско-рекреационной отрасли. Приведена характеристика исторических этапов становления и развития туризма в Украине.

The article is devoted to the study of topical issues of establishment and development of tourism in Ukraine. Based on the analysis of scientific views proposed its own system of the historical development of tourism and recreation industry. The characteristic of the historical stages of formation and development of tourism in Ukraine.

Кожна країна та регіон країни формує для себе власну концепцію розвитку туристично-рекреаційної галузі. Дійсно це так, оскільки країни суттєво відрізняються одна від одної історичними передумовами становлення та розвитку галузі, наявністю й характером туристично-рекреаційних ресурсів, рівнем їх атрактивності для мешканців інших країн, районів, рівнем життя місцевого населення, характером економічних завдань, які вирішуються сьогодні тощо.

Україна з перших днів незалежності впевнено стала на шлях створення власної туристичної індустрії проголосивши туризм пріоритетною галуззю розвитку національної економіки. Завдяки вигідному географічному розташуванню, вона з давніх часів є перехрестям транспортних та людських потоків з Півночі на Південь та з Заходу на Схід. Україна володіє значними туристично-рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, багатством флори і фауни, розвинутою мережею транспортних сполучень, індустрією подорожей та туризму, численними культурно-історичними пам'ятками, високим освітнім рівнем населення. Ключовими тенденціями якісних параметрів сучасного стану розвитку стали: поглиблення сегментації ринку; швидкий розвиток нових форм туризму та рекреації; підвищення вимог до якості туристично-рекреаційного обслуговування, проблеми охорони навколишнього середовища; збереження традиційної культури та побуту місцевого населення.

Таким чином, стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає в створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини. Як показує світова практика розробки та реалізації стратегічних планів розвитку туристично-рекреаційної галузі, досягнення позитивних результатів є неможливим без врахування принципу історизму,

сутність якого полягає у об'єктивній оцінці відносної цілісності, завершеності того чи іншого історичного етапу соціального і економічного розвитку країни (регіону). Власне це й визначає актуальність та практичну цінність теми наукової статті.

Входження України в третє тисячоліття являє собою якісно новий етап в історії її розвитку й, зокрема, етап структурних ринкових перетворень у всіх сферах життя суспільства. За цих умов вчені різних галузей знань намагаються не тільки оцінити досягнутий стан розвитку в державному управлінні, економіці, соціальній сфері, але й спрогнозувати подальші тенденції їх розвитку. Усе більш помітну роль починає відігравати сфера туризму, яка виявилася затребуваною всім ходом соціально-економічних реформ. Серед науковців, що займаються дослідженням проблеми історії становлення та розвитку туризму, можна виділити: І. Ю. Афанасьєва, Л. П. Воронкову, Т. А. Дьорову, В. А. Квартальнова, В. Б. Сапрунову, Л. М. Устименко, В. К. Федорченко, О. С. Шаптала та інших.

Метою статті є аналіз історичного досвіду становлення та розвитку туристично-рекреаційної галузі України у XIX–XX ст. ст. Мета наукової статті дозволяє сформулювати наступні завдання дослідження, а саме: визначення основних історичних періодів становлення туризму в Україні та характеристика позитивного досвіду й проблемних аспектів на кожному етапі розвитку туристично-рекреаційної галузі в Україні.

Туризм в Україні — продукт тривалого історичного розвитку. Як відомо, процес пізнання людиною навколишнього світу тісно пов'язаний з подорожами, походами, мандрівками. Україна має вигідне географічне положення, що зумовлює зростання інтересу місцевого українського населення як до земель своєї батьківщини, так і до навколишніх країн ще з найдавніших часів.

Період переходу до сталого розвитку характеризується зміною філософії виробництва туристичного продукту, світоглядним фундаментом якої є цінності та критерії гуманістичності та екологічності, забезпечення на цій основі стійкого та врівноваженого економічного розвитку підприємств туристично-рекреаційної сфери. Логіку змін у секторі туристичних послуг можна визначити як індивідуалізацію потреб — розширення попиту — диверсифікація пропозиції, остаточним формуванням так званого диференційованого туризму в умовах безпечного довкілля і якісного сервісу. Узагальнену систематику розвитку туризму, що базується на дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених, можна представити таким чином (табл. 1).

Таблиця 1.

Систематика розвитку туризму

Фаза	Назва історичного етапу	Періоди (по роках)
I	Ранній історичний	до 1850
II	Початковий	1850 — 1914
III	Зростання	1914 — 1939
IV	Масового зростання і формування туристичної індустрії	1945 — 1992
V	Перехід до сталого розвитку (сучасний)	1992 — ...

Примітка: Джерело [5, с. 23].

Л. П. Воронковою [1] та В. Б. Сапруною [4] висвітлено періодизацію розвитку туризму в країнах Європи. В її основу покладені наступні критерії: техніко-економічні передумови; соціальні передумови; цільові функції туризму на різних етапах розвитку. Відповідно до даної періодизації, в історії розвитку туризму розглядаються чотири етапи. Перший етап — до XIX ст. — передісторія туризму. Другий етап — XIX ст. — початок XX ст. — елітарний туризм, зародження спеціалізованих підприємств з

виробництва туристичних послуг. Третій етап — початок ХХ ст. — до Другої світової війни — становлення соціального туризму. Четвертий етап — після Другої світової війни — сучасний етап — масовий туризм, формування туристичної індустрії як міжгалузевого комплексу з виробництва товарів і послуг для туризму. В. Квартальнов виділяє наступні п'ять етапів у розвитку концепції туризму, зокрема: перший етап до 1890 р., другий етап — 1890-1927 рр., третій етап — 1927-1969 рр., четвертий етап — 1969-1990 рр. та п'ятий — 1990 — по теперішній час [2, с. 21].

Таким чином, на основі дослідження різноманітних думок стосовно періодичності та етапності становлення й розвитку туризму, пропонуємо власну систему розвитку туристично-рекреаційної галузі в Україні, яка включатиме такі історичні етапи: I етап — до 1890 р., II етап — 1890-1917 рр., III етап — 1918-1939 рр., IV етап — 1945-1969 рр., V етап — 1970-1990 рр., і VI етап — 1991 р. — по теперішній час. Дамо характеристику становлення та розвитку туристично-рекреаційної галузі України саме за таким історичним поділом.

Перші відомі письмові згадки про туризм в Україні належать до часів Стародавньої Греції. У той час в Північному Причорномор'ї було засновано ряд міст-колоній, основними з яких були Тіра (зараз Белгород-Дністровський), Ольвія (Миколаївська область), Херсонес (Севастополь), Пантікапей (Керч), Феодосія, які використовувалися з лікувально-оздоровчою метою [3, с. 15]. З IX ст. у період формування і розвитку Київської Русі своєрідними туристами можна вважати купців, пілігримів. У той час найбільш відвідуваними раїнами були Візантія, арабські країни та раїни Західної Європи.

Отже, *на першому етапі (до 1890 р.)* туризм мав просвітницьке спрямування. В цей період туризм характеризується окремими прикладами використання екскурсій, походів, подорожей передусім з метою отримання освіти, збору науково-географічної та краєзнавчої інформації. В цей час організовуються перші туристичні гуртки та клуби. У 1863 р. — просвітницьке об'єднання “Троада” (Львів), 1883 р. “Кружок етнографічно-статистичний”, товариство “Просвіта”, Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ) тощо. Туризм сприяв виконанню соціальних програм, тому став одним із активних важелів революційно-демократичних рухів. Щодо рекреаційної діяльності, то перші згадки про родовища лікувальних вод припадають на XVI ст. Наприкінці XVI ст. на Заході України було побудовано примітивний лікувальний комплекс. Перші державні заходи щодо розвідки мінеральних джерел та їх експлуатації з лікувальними цілями проводились за ініціативою Петра I у 1717 р. У другій половині XVIII ст. в Україні починається досить швидкий розвиток курортів, і на початок XIX ст. припадає офіційне відкриття таких курортів, як Немирів (1814 р.), Трускавець (1827 р.), Одеські грязеві курорти (1830 р.), Саки (1828 р.) та ін.

На *другому етапі (1890-1917 рр.)* на перший план виходять підприємницькі концепції. З початком розвитку капіталізму, швидкими темпами розвивається туристична інфраструктура — ресторани, готелі, транспортна мережа. Починає формуватися туристичний ринок, в якому виділяються два основних сегменти — елітарний туризм та рекреаційно-екскурсійний туризм інтелігенції. Варто зазначити, що в цей період туризм в Україні не набув масового характеру, привертаючи до себе увагу в основному привілейованих, освічених кіл суспільства. Він належав до сфери громадсько-суспільної діяльності. Визначну роль у розвитку вітчизняного туризму відіграло Російське товариство туристів (РТТ), створене у 1895 р., яке мало свої відділення в Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Кам'янець-Подільському та інших містах [5, с. 47], Ялтинське туристичне бюро (1896 р.) та інші подібні організації. У 1867 р. почало функціонувати Одеське бальнеологічне товариство, де розроблялись методики використання лікувальних факторів, а наприкінці XIX ст. було розроблено проекти законів “Про санітарну і гірську охорону лікувальних місцевостей” та “Про охорону курортів” [3, с. 17]. До першої світової війни більшість курортів України знаходилися як у приватному, так і в державному підпорядкуванні.

Третій етап (1918-1939 рр.) в розвитку вітчизняного туризму пов'язаний з радянським періодом. Цей етап характеризується домінуванням ідеологічної функції

туризму та екскурсій над господарською. Націоналізуючи переважну більшість галузей суспільного виробництва, більшовицький уряд по-новому поставився і до туризму, який відтепер перейшов під опіку держави. Велика увага радянського уряду приділялась екскурсійній справі, адже екскурсія була одним із засобів ідеологічної роботи серед населення. Однією із перших організацій, що займалася туризмом та екскурсіями, став створений у 1917 р. позашкільний відділ Народного комісаріату просвіти (Наркомпросу), а в 1918 р. з'явилось Бюро шкільних екскурсій Наркомпросу.

Декретом “Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення” було проголошено про націоналізацію курортів та відтворення системи курортно-санаторного обслуговування, а в 1920 р. — Декретом “Про використання Криму для лікування трудящих” зазначено, що всі приміщення та особняки передавалися для використання в якості санаторіїв та здравниць для робітників й селян. У 1921 р. здравниці Криму могли вже приймати близько 25 тис. відпочиваючих. З 1925 р. у колишньому царському палаці в Лівадії почав функціонувати перший санаторій для селян, а в Гурзуфі — Всесоюзний санаторний піонерський табір “Артек” [6, с. 184].

В умовах НЕПу спостерігався певний відхід від державних форм управління туристсько-екскурсійною діяльністю. Влітку 1923 р. відновлює свою роботу РТТ, відкриваються приватні туристичні контори та бюро, але вже на кінець 1920-х років радянські державні органи посилюють свій вплив на дану сферу. Період з 1918 до 1929 рр. більшість істориків вважає “золотим десятиліттям” розвитку краєзнавства та екскурсійної діяльності в Радянському Союзі. В наступні десять років також швидко розвивалися організаційні форми туристичної діяльності, поширювався самодіяльний туризм. Так, у 1926 р. в Україні було створено акціонерне товариство “Укртурс”, діяльність якого була повністю спрямована на ідеологізацію мас. У цей період діяло ще декілька акціонерних туристично-екскурсійних організацій: Українське міжпайове екскурсійне товариство, відділення РТТ, відділення акціонерного товариства “Радянський турист” (“Сов тур”), яке було створено у 1928 р. і стало першою організацією, що почала реалізовувати ідеї планового туризму [7, с. 47]. Всі ці організації у 1929 р. були включені до складу новоствореного Товариства пролетарського туризму (ТПТ) РРФСР. У березні 1930 р. товариство стає всесоюзним й отримує назву “Всесоюзне добровільне товариство пролетарського туризму та екскурсій”. Всесоюзному товариству передавалися державні туристичні організації, які існували в державі, доручалась уся туристично-екскурсійна діяльність. Це була цілком самостійна громадська організація, не підпорядкована жодному наркомату або іншій установі. Цим туризм визнавався як серйозна частина всього культурного життя країни. Проте, діяльність Товариства перервалася зненацька, і у 1936 році було ліквідовано, а все майно передано Всесоюзній центральній раді професійних спілок (ВЦРПС), при якій створювалося Туристсько-екскурсійне управління (ТЕУ). За аналогією, в Україні ці функції були розподілені між Укрпрофрадою, яка створила Українське республіканське туристсько-екскурсійне управління (УРТЕУ) та Українським республіканським комітетом у справах фізичної культури та спорту. Починався новий етап вітчизняного туризму, сутність якого полягала в розвитку системи державного управління сферою туризму, створені державних організацій.

По-іншому розвивалася туристично-рекреаційна діяльність у Західній Україні, яка була поділена між Польщею (Галичина і Волинь), Румунією (Буковина) та Чехословаччиною (Закарпаття). Найкраще ця галузь була розвинута в Галичині, де функціонувало ряд курортів, які отримали європейське визнання (Трускавець, Моршин, Черче). Більшість курортів належали приватним особам [3, с. 18].

Крім внутрішнього туризму, в Радянському Союзі наприкінці 20-х — на початку 30-х рр. починає розвиватися і міжнародний туризм. Розвиток іноземного туризму потребував упорядкування прийому туристів із-за кордону. В 1929 р. було створено Державне акціонерне товариство з іноземного туризму в СРСР при Наркоматі зовнішньої та внутрішньої торгівлі, а в 1933 р. внаслідок злиття з Всесоюзним акціонерним товариством “Готель” було перейменовано у ВАТ “Інтурист”. Цій організації призначено було розвивати два напрями: перший напрям — зовнішній — був пов'язаний з

продажем на іноземних ринках турів до Радянського Союзу, а другий напрям — внутрішній — з необхідністю організації прийому іноземців у Радянському Союзі (розміщення, організація екскурсій, перевезення тощо). Таким чином, “Інтурист” отримав монополне право на обслуговування всіх іноземних громадян незалежно від того, з якою метою вони прибували до СРСР. З 1934 р. почалася співпраця з такими найбільшими світовими компаніями, як “American Express Co” (США) і “Thomas Cook & Son” (Великобританія). Отже, за 10 років існування “Інтуриста” Радянській Союз відвідало понад один мільйон іноземних туристів. Однак міжнародний туризм у 30–ті рр. розвивався переважно як в’їзний. Таким чином, міжнародний туризм в СРСР у 20–30-ті рр. робив перші впевнені роки під контролем радянської влади.

Четвертий етап (1945–1969 рр.) розвитку туристично-рекреаційної галузі розпочався з катастрофічних втрат, які завдала для України Друга світова війна. Туристичне господарство зазнало великих втрат, більшість туристичних баз було зруйновано. Спостерігалось зниження попитання населення до традиційних занять, властивих мирному часу, в тому числі й до туризму. Всі матеріальні й духовні ресурси були мобілізовані на відновлення нормальної життєдіяльності суспільства. Тільки в післявоєнний період, з 1950-х років з’являються ознаки поживлення туристичного руху, зростає матеріальна база вітчизняного туризму. Так, якщо в 1951 році на туристичних базах України побувало 13 811 туристів і понад 58 тис. осіб взяли участь в екскурсіях, то в 1959 р. число туристів зросло до 49 тис. осіб, а екскурсантів — 418 тис. осіб. За цей же час кількість туристичних та екскурсійних баз зросла з 9 до 18 [5, с. 48].

З приєднанням Закарпаття до України почалось широкомасштабне будівництво нових курортів: Карпати — 1948 р., Верховина — 1958 р., Гірська Тиса — 1958 р. та інші. У цей же час було відкрито Ужгородський філіал Одеського науково-дослідного інституту курортології (1965 р.). Таким чином, спостерігається тенденція для переростання туристичного руху в масовий.

Поряд з внутрішнім відбувається відновлення й міжнародного туризму в СРСР. У перші повоєнні роки цей процес значно гальмувала так звана “залізна завіса”. У період хрущовської “відлиги” (1953–1964 рр.) значно поживились зовнішньоторговельні зв’язки, обслуговуванням яких продовжувало займатись Всесоюзне АТ “Інтурист”. В цей період “Інтурист” дістав повноваження бути членом різних національних та міжнародних організацій, комісій тощо. Основними центрами міжнародного туризму були Київ, Одеса, Львів, Південний берег Криму та деякі інші міста.

Розвиток міжнародних зв’язків і зміцнення блоку країн соціалізму сприяли появі й інших організацій, що мали право відправляти туристів у зарубіжні поїздки. З 1958 р. у Радянському Союзі питаннями міжнародного молодіжного обміну почало займатись Бюро міжнародного молодіжного туризму “Спутник”. Так поступово у країні склалася система трьох монополістичних туристичних структур: ВАТ “Інтурист”, ТЕУ (з 1962 р. — Центральна рада з туризму) ВЦРПС, Бюро міжнародного молодіжного туризму “Спутник” ЦК ВЛКСМ. Усі вони з середини 50-х рр. почали активно займатись як міжнародним, так і внутрішнім туризмом. Однак “Інтурист” зберігав провідну роль в обслуговуванні іноземних туристів як за обсягом роботи, так і за розмаїтістю послуг.

В Україні до початку 70-х рр. також склалася цілісна система підприємств “Інтуриста”. До її складу входило 7 відділень ВАТ “Інтурист” у Києві, Харкові, Львові, Одесі, Ялті, Ужгороді, Запоріжжі та 14 агентств.

З метою посилення централізованого управління туризмом у 1964 р. ВАТ “Інтурист” було виокремлено з Міністерства зовнішньої торгівлі, а також був створений державний орган керівництва іноземним туризмом у СРСР — Управління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР. ВАТ “Інтурист” стало найважливішою частиною цього Управління.

Важливу роль в удосконаленні організації і управління туризмом в країні відіграла прийнята в травні 1969 р. Постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС “Про заходи подальшого розвитку туризму та екскурсій у країні”. Вперше “перед

радянськими, господарськими і профспілковими організаціями були поставлені завдання планомірного розвитку матеріально-технічної бази і перетворення туризму на велику галузь народного господарства країни. Цією постановою були схвалені не тільки програма розвитку туризму, розроблена профспілками, а й практика залучення до туристсько-екскурсійного обслуговування всього населення. У серпні 1969 р. Президія ВЦРПС затвердила нове Положення про Центральну, республіканські, крайові, обласні та міські (районні) ради по туризму та екскурсіях.

Таким чином, ці постанови підбивали певні підсумки туристичної діяльності за даний період і показували плани подальшого розвитку туристичної галузі в країні. У цілому вказані постанови відіграли позитивну роль в розвитку туризму та екскурсій в Україні, оскільки після їх прийняття виділялись певні кошти, фонди, матеріали, транспорт, устаткування для створення індустрії туристично-екскурсійного обслуговування населення.

П'ятий етап (1970–1990 рр.) характеризується пріоритетом адміністративно-нормативної концепції розвитку туризму. Ця концепція забезпечувала швидкі темпи росту соціального туризму, але не змогла забезпечити зростання якості туристичного обслуговування, яке за ці роки значно відстало від світових стандартів. Спроби стимулювати розвиток туризму адміністративними заходами спричиняли певні протиріччя.

Разом із тим, даний етап в історії розвитку туризму за часів Радянського Союзу називають зоряним часом туризму. Піднесення індустрії туризму в цей період пояснюється такими чинниками: сприятлива міжнародна ситуація, зростання купівельної спроможності населення, збільшення тривалості відпусток, удосконалення транспортних засобів та сфери туристичного обслуговування.

Індустрію туризму складають, насамперед, підприємства, що надають послуги, пов'язані з проживанням і харчуванням туристів. За даний період особливо швидко зросла кількість саме цих туристичних підприємств. Так, якщо в 1960 р. в Україні було 26 туристичних баз, їх філій і притулків, у 1970 р. — 58, то в 1983 р. — 25 готелів, 79 турбаз, 4 туркомплекси, 11 притулків, 6 кемпінгів, 31 стоянок, всього 156. Постійно збільшувалась і місткість туристичних підприємств, якщо в 1960 р. одночасно могли проживати 3 510 туристів, то в 1970 р. — 19,8 тис., а в 1983 р. — 40,4 тис. туристів [5, с. 54]. Та все ж, у зв'язку із загальним відставанням темпів приросту місткості туристичних підприємств від темпів зростання попиту на них, туристичні організації змушені були для забезпечення проживання туристів орендувати житловий фонд інших відомств.

Систему туристичного харчування в Україні було створено саме в 1960-1980 рр. Якщо в 1960 р. харчування туристів забезпечували 11 їдалень, то в 1985 р. лише в системі туризму профспілок налічувалось 29 ресторанів, 75 їдалень, 378 кафе, барів, буфетів та інших пунктів харчування х кількістю місць відповідно 6 920, 20 119, 41 213 [5, с. 55]. Але навіть така значна кількість підприємств харчування не могла забезпечити якісного обслуговування зростаючих потоків туристів, тому доводилось харчуватись у кілька змін і чекати в чергах, що призводило до порушення усієї програми обслуговування.

Істотні зміни в цей період відбулися і в транспортному обслуговуванні туристів, особливо це стосується автотранспорту. В 1983 р. 23 туристичні автобази налічували в своєму розпорядженні 911 автобусів, тоді як в 1959 р. їх було лише 15.

Істотно змінилась в цей період і організаційно-управлінська структура профспілкової системи туризму. В 1985 р. в Україні туристичним обслуговуванням займались республіканська, 25 обласних і Київська міська рада з туризму та екскурсій. Зазначені структури в основному займались організацією планових маршрутів, розвитком матеріально-технічної бази туризму, координацією та управлінням туристичних потоків в Україні. Їх діяльність загалом позитивно позначилась на розвитку масового туристсько-екскурсійного руху, про що свідчить зростання числа туристів за путівками в 166 разів, а кількість планових маршрутів до 373-х. У 1985 р. туристсько-екскурсійні організації

профспілок України надали послуг населенню на суму 367,9 млн. крб.

В цей період бурхливими темпами розвивався неорганізований або самодіяльний туризм. Осередком туристичної роботи стали туристичні клуби та секції на промислових підприємствах, в установах та організаціях. Їх кількість постійно збільшувалась, так, якщо в 1960 р. в Україні діяло 6 турклубів і 2 300 туристичних секцій, то в 1983 р. їх налічувалось відповідно 133 та 12,5 тис.

У 1989 р. Всесоюзне акціонерне товариство “Інтурист” було виокремлено зі структури центрального апарату Держкомінтуриста СРСР і переведено на самофінансування. В Україні в грудні 1988 р. був ліквідований центральний орган державного управління галуззю — Головінтурист УРСР. Замість нього у січні 1989 р. було створено Асоціацію з іноземного туризму “Укрінтур”.

Таким чином, досвід туристичної діяльності в даний історичний період свідчить про те, що екстенсивний характер розвитку хоч і забезпечив певні темпи зростання цієї сфери, але в цілому не задовольнив соціальних потреб суспільства, що підтверджують наявність цілого ряду протиріч і проблем.

Становлення та розвиток туристично-рекреаційної галузі в Україні у різні історичні періоди дозволяє виділити певні особливості даного процесу, а також сформулювати висновки, врахування яких в майбутньому дозволить уникнути цілого ряду протиріч. Зокрема до основних факторів, які обумовили виникнення протиріч на межі переходу туристично-рекреаційної галузі від впливу радянської влади до реалій незалежності та самостійності України, слід віднести: швидкий організаційний розпад туризму в країні, відсутність тенденцій до формування необхідних єдиних комунікацій, відсутність єдиної державної політики в сфері стимулювання туризму як ефективної галузі національної економіки, посилення бюрократичних тенденцій, “тіньовий” аспект відносин між суб’єктами туристичного ринку тощо. Таким чином, подальші дослідження на шляху розбудови ефективної туристичної індустрії вимагають наукового підходу до розв’язання проблем туристично-рекреаційної сфери.

Список використаних джерел

1. *Воронкова, Л. П.* История туризма и гостеприимства [Текст] : [учеб. пособ.] / Л. П. Воронкова. — М. : Гранд. Фаир-Пресс, 2004. — 303 с.
2. *Квартальнов, В. А.* Теория и практика туризма [Текст] : [учебн.] / В. А. Квартальнов. — М. : Финансы и статистика, 2003. — 672 с.
3. Менеджмент туристичної індустрії [Текст] : [навч. посібн.] / за ред. І. М. Школи. — Чернівці : ЧТЕІ КНЕУ, 2003. — 662 с.
4. *Сапрунова, В. Б.* Туризм: эволюция, структура, маркетинг [Текст] / В. Б. Сапрунова. — М. : Ось-89, 1997. — 159 с.
5. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку [Текст] / [Ткаченко Т. І., Костіна О. М., Рачко В. І. та ін.]. — Тернопіль : Терно-граф, 2008. — 976 с.
6. *Устименко, Л.* Історія туризму [Текст] : [навч. посібн.] / Л. Устименко, І. Афанасьєв. — К. : Альтер-прес, 2005. — 320 с.
7. *Федорченко, В. К.* Історія туризму в Україні [Текст] : [навч. посібн.] / В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова. — К. : Вища школа, 2002. — 195 с.

Рекомендовано до друку кафедрою державного управління та місцевого самоврядування
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 10 від 28 травня 2010 року)

Надійшла до редакції 01.06.2010

